

2-DARS. KIBERBULLING, XEYT-SPICH VA ONLAYN TAJOVUZ: ANIQLASH VA MUNOSABAT BILDIRISH

Zamonaviy o'quvchilar va o'smirlar o'z hayotlarining katta qismini raqamli makonda - messenjerlar, o'yinlar, ijtimoiy tarmoqlarda o'tkazadilar. Muloqot va o'zini namoyon qilishning yangi imkoniyatlari bilan birga, ular tobora ko'proq onlayn tajovuzkorlik, dushmanlik va zo'ravonlikka duch kelishmoqda.

Ushbu dars raqamli muhitning eng murakkab va xavotirli mavzularidan biri - kiberbulling, xayt-spitch va onlayn tajovuzning boshqa shakllariga bag'ishlangan. Biz bu zo'ravonlik qanday namoyon bo'lishini, qanday shakllarda uchrashini, bolalar uchun qanday psixologik oqibatlariga olib kelishi mumkinligini va pedagog qanday qilib o'z vaqtida javob berishi va qo'llab-quvvatlashi mumkinligini ko'rib chiqamiz.

Onlayn zo'ravonlikning quyidagi shakllariga alohida e'tibor qaratiladi:

- chatlar va ijtimoiy tarmoqlarda muntazam ta'qib qilish;
- yolg'on yoki kamsituvchi ma'lumotlarni tarqatish (tuhmat);
- shahvoniy ta'qib qilish, shu jumladan shaxsiy materiallar bilan shantaj qilish;
- jinsi, millati, tashqi ko'rinishi va boshqa belgilar bo'yicha nafrat qo'zg'atish.

Siz zo'ravonlik belgilarini o'z vaqtida aniqlash, bola va ota-onalar bilan bu muammo haqida qanday gaplashish va agar o'quvchi kiber zo'ravonlik qurboni yoki guvohi bo'lsa, qanday harakat qilish algoritmlarini o'rganasiz.

Ushbu darsning maqsadi sizni nafaqat bilim bilan qurollantirish, balki raqamli muhitda tajovuzkorlik ko'rinishlariga duch kelganingizda o'zingizga ishonch tuyg'usini uyg'otishdir.

1. Onlayn zo'ravonlik turlari

Onlayn-makon axborot olish, muloqot qilish, ta'lim olish, afsuski, tahqirlash, ta'qib qilish, tahdid va manipulyatsiyaga yo'l ochadi.

Kiberbulling - bu kamsitish, ruhiy zarar yetkazish va obro'ni to'kishga qaratilgan internetdagi takroriy tajovuzkor xatti-harakatlar. U haqoratomuz xabarlar, roziliksiz surat yoki video joylash, tahdid qilish yoki muntazam ravishda masxara qilish orqali namoyon bo'lishi mumkin.

Misol: 8-sinf o'quvchisi sinf chatida o'zining tashqi ko'rinishi haqida doimiy istehzoli sharhlar oladi, sinfdoshlari uning suratiga "mem" qo'yishadi. Uning to'xtatish so'roviga qaramay, masxaralar oqimi har kuni davom etmoqda.

Fleyming (flaming) - bu haqorat va hissiy portlashlar bilan kechadigan tajovuzkor, provokatsion yozishmalar. Ko‘pincha tortishuv sifatida boshlanib, ommaviy janjalga aylanadi.

Misol:

Ikki o‘quvchi maktab chatida tortishuv boshladi. Ulardan biri boshqasining oilasi va millatini haqorat qilib, keskin javob beradi, qolgan ishtirokchilar muhokamaga tortiladi.

Nafarat nutqi (hate speech) - bu jinsi, millati, dini, tashqi ko‘rinishi yoki nogironligi asosida nafarat, kamsitish yoki adovatni targ‘ib qiluvchi har qanday muloqot shakli. Bu shunchaki "yoqimsiz so‘zlar" emas, balki maktab muhitida noxolislik va tajovuzkorlikni keltirib chiqarishi mumkin.

Misol:

Anonim guruhda o‘quvchilar maktabda tahsil olayotgan milliy ozchilik vakillariga nisbatan haqoratli so‘zlar yozilgan grafiklarni tarqatadi.

Tuhmat - bolaning obro‘sigga putur yetkazuvchi yolg‘on axborotni e‘lon qilish. Soxta postlar, montajlar yoki xabarlar ko‘rinishida bo‘lishi mumkin.

Jinsiy zo‘ravonlik - bu xiralik, shilqimlik, ochiq suratlar bilan shantaj qilish yoki shaxsiy ma‘lumotlarni oshkor qilish bilan tahdid qilish. Ko‘pincha tengdoshlar tomonidan sodir etiladi, ammo oqibatlar halokatli bo‘lishi mumkin.

O‘quvchilarga eslatib: hatto bugungi yaqin do‘stingiz/dugonangiz ham ertaga yomon niyatli bo‘lib, unga yuborilgan suratlar yoki xabarlardan g‘arazli maqsadlarda foydalanishi mumkin. Shaxsiy ma‘lumotlarni onlayn ulashishdan oldin har doim o‘ylab ko‘rish kerak!

Misol: O‘quvchi sinfdoshidan ochiqroq kiyingan suratini oladi. Keyinchalik esa, u bilan shaxsan uchrashishni rad etsa, suratlarini ota-onasiga, maxallaga yoki butun maktabga tarqatish bilan tahdid qilmoqda.

2. Bolalar onlayn tajovuzga qayerda va qanday duch keladi: yuqori xavfli raqamli muhitlar

O‘quvchilarimiz yashaydigan raqamli muhitni tushunish onlayn zo‘ravonlikning oldini olishning asosiy elementidir. O‘smirlar internetda, jumladan, o‘yin platformalari, ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar va video strimingda kuniga o‘rtacha bir soatdan olti soatgacha vaqt o‘tkazadilar. Aynan shu hududlarda kiberbulling va xeytspich holatlari tez-tez uchrab turadi.

Bezorilik holatlari qayd etiladigan asosiy raqamli muhitlar:

1. Guruh chatlari va messenjerlari:

- Bunga ko‘pincha sinfdagi barcha o‘quvchilar qo‘shiladi, ba‘zan – o‘zining roziligisiz.

- Bunday chatlarda haqoratlar tarqalishi, kimnidir guruhdan chiqarib yuborish, masxaraomuz memlar joylashtirish, akkauntlarga "reydlar" o'tkazish mumkin.

Misol: O'quvchi tahqirlangan boshqa o'quvchini qo'llab-quvvatlashini aytganidan keyin sinf chatidan chiqarib yuborilgan. Keyinchalik u "hazil uchun" tashkil etilgan alohida guruhda muhokama obyektiga aylandi.

2. Onlayn o'yinlar:

- O'yin platformalarida o'rnatilgan chatlar yoki ovozli aloqa mavjud.
- Bu yerda, ayniqsa raqobat muhitida, haqoratli va qadr-qimmatni kamsituvchi sharhlar tez-tez yangraydi.
- Ba'zan o'smirlar ma'lum bir o'yinchini zaharlash uchun ataylab yig'ilishadi.

Misol: Ko'p o'yinchili o'yin o'ynayotgan qizni ishtirokchilar "qobiliyatsiz," "ahmoq qiz" deb atab, kamsituvchi emojilar yuborib, jamoadan haydashni boshladilar.

3. Ijtimoiy tarmoqlar:

- Zo'ravonlik izohlarda, hikoyalarda, munosabatlarda sodir bo'lishi mumkin.
- Ko'pincha anonim ta'qib qilish uchun soxta akkauntlar yaratiladi.
- Ruxsatsiz "sharmandali" videolarni joylashtirish amaliyoti keng tarqalgan.

Misol: Bir guruh yuqori sinf o'quvchilari o'quvchining darsda qanday xato qilganini yashirincha videoga olib, masxara qilingan videoni joylashtirdi. Izohlar tezda boshqa o'quvchilardan o'nlab haqoratlarni yig'di.

Nima uchun o'smirlarga kuchli ta'sir kiladi:

- O'ziga xoslikni shakllantirish: tengdoshlarning fikri hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi.
- Javob berish ko'nikmasining yetishmasligi: bola o'zini qanday himoya qilishni, kimga murojaat qilishni bilmasligi mumkin.
- Yakkalab qo'yish qo'rquvi: "raqamli muloqot doirasi"dan chiqarib yuborilish qo'rquvi sukut saqlashga majbur qiladi.

Pedagoglar nimalarni bilishlari muhim:

- Kiberbulling kamdan kam hollarda bitta xabar bilan cheklanadi - ko'pincha bu uzoq davom etadigan kampaniyaning bir qismidir.

- Bilvosita belgilardan ehtiyot bo'lish kerak: xavotirlanish, o'z qobig'iga o'ralib qolish, maktabni tark etish yoki akkauntlarni to'satdan o'chirib tashlash.

- Pedagog - bola murojaat qilishi mumkin bo'lgan birinchi katta odam. Hukm qilmasdan aksincha tinglash qobiliyati ishonchning kalitidir.

3. Onlayn zo'ravonlik uchun qonuniy javobgarlik

Ko'plab pedagoglar va ota-onalar kiberbulling va xayt-spikerlarning jiddiyligini yetarlicha baholamaydilar, buni internetdagi "maktab mojarolari" deb hisoblaydilar. Vaholanki, O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida bunday xatti-harakatlarga huquqbuzarlik sifatida, qator hollarda esa jinoyat sifatida qaraladi.

- **O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 139-moddasiga** ko'ra, boshqa shaxsning sha'ni, qadr-qimmatini yoki obro'siga putur yetkazadigan bila turib yolg'on ma'lumotlarni tarqatish (**tuhmat**), shu jumladan internetda tarqatish bazaviy hisoblash miqdorining ikki yuz baravaridan to'rt yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki uch yuz soatdan uch yuz oltmish soatgacha majburiy jamoat ishlari yoxud ikki yildan uch yilgacha axloq tuzatish ishlari yoki bir yilgacha ozodlikni cheklash bilan jazolanadi.

- **Tuhmat** o'ta og'ir (masalan, jinoyat sodir etishda ayblab, og'ir oqibatlariga olib kelgan yoki g'arazli maqsadlarda) bo'lsa, bazaviy hisoblash miqdorining uch yuz baravaridan besh yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki uch yuz oltmish soatdan to'rt yuz soatgacha majburiy jamoat ishlari yoxud bir yildan uch yilgacha ozodlikni cheklash bilan jazolanadi.

O'qituvchilar diqqatiga: o'quvchilarga chatlar, ijtimoiy tarmoqlar yoki veb-saytlarda boshqalar haqida yolg'on, haqoratli ma'lumotlarni joylashtirish tuhmat sifatida baholanishi va jiddiy huquqiy javobgarlikka sabab bo'lishi mumkinligini tushuntiring. Bu, ayniqsa, onlayn tajovuz va kiberhujumning oldini olishda muhim ahamiyatga ega.

- **O'zR JK 140-moddasiga** ko'ra **O'zR JK 2**, haqorat qilish - shaxsning sha'ni va qadr-qimmatini beodoblik bilan qasddan tahqirlash, shu jumladan qo'pol, tahqirlovchi yoki sharmanda qiluvchi so'zlar bilan ifodalash (haqorat qilish) bazaviy hisoblash miqdorining ikki yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki ikki yuz qirq soatgacha majburiy jamoat ishlari yoxud bir yilgacha axloq tuzatish ishlari bilan jazolanadi.

- Haqorat qilish bosma yoki boshqacha usulda ko'paytirilgan shaklda, shu jumladan ommaviy axborot vositalarida, telekommunikatsiya tarmoqlarida yoki internet orqali joylashtirilgan bo'lsa, bazaviy hisoblash miqdorining ikki yuz baravaridan to'rt yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki ikki yuz qirq soatdan uch yuz soatgacha majburiy jamoat ishlari yoxud bir yildan ikki yilgacha axloq tuzatish ishlari bilan jazolanadi.

- Tuhmat qilganlik uchun ilgari sudlangan shaxs tomonidan qilingan haqorat - bazaviy hisoblash miqdorining to'rt yuz baravaridan olti yuz baravarigacha miqdorda

jarima yoki ikki yildan uch yilgacha axloq tuzatish ishlari yoxud bir yilgacha ozodlikni cheklash bilan jazolanadi.

O'qituvchilar diqqatiga: O'quvchilarga internetdagi qo'pol yoki kamsituvchi iboralar, hatto ular "hazil" sifatida taqdim etilgan bo'lsa ham, jinoiy yoki ma'muriy javobgarlikka tortilishi mumkinligini tushuntiring. **Tarmoqdagi anonimlik** jazodan ozod qilmaydi - huquq-tartibot idoralari foydalanuvchining shaxsini IP-manzil va boshqa raqamli izlar orqali aniqlashi mumkin. Internetga joylashtirilgan har qanday narsa - xoh u izoh, xoh surat, xoh mem yoki shaxsiy xabar bo'lsin - qayd etilishi, saqlanishi va sudda dalil sifatida ishlatilishi mumkin. Raqamli xushmuomalalik va boshqalarga hurmat - Internetda, ayniqsa maktab muhitida xavfsiz va mas'uliyatli muloqotning asosidir. O'quvchilarda har qanday ma'lumotni e'lon qilishdan oldin o'ylash odatini shakllantiring.

Muhokama paytida jabrlanuvchini ayblash - jabrlanuvchini u bilan sodir bo'lgan voqealarda ayblashga yo'l qo'ymang.

Viktim-bleyming (victim blaming) - bu huquqbuzarlik uchun javobgarlik qisman yoki to'liq jabrlanuvchiga yuklanadigan hodisa. Onlayn haqorat kontekstida bu o'quvchilarning quyidagi kabi luqmalarida namoyon bo'lishi mumkin:

- "Shaxsiy hayotini ko'z-ko'z qilgani uchun o'zi aybdor"
- "Buni aytishning hojati yo'q edi"
- "Bunday videolarni joylanshtirishdan oldin o'zi o'ylashi kerak edi"
- "U shunchaki shov-shuv ko'tarishni xohladi"

Ayniqsa, maktab sharoitida bunday gaplarga mutlaqo yo'l qo'yib bo'lmaydi va ularni darhol, xotirjam, ammo aniq to'xtatish kerak. Ular nafaqat bolalarda hurmatga bo'lgan huquq to'g'risida noto'g'ri tasavvurni shakllantiradi, balki biz ta'lim muhitida yaratmoqchi bo'lgan hamdardlik, adolat va xavfsizlik madaniyatiga ham putur yetkazadi.

Pedagog qanday munosabatda bo'lishi kerak?

1. Jabrlanuvchiga nisbatan har qanday ayblovni to'xtating. Masalan, ayting:

"Biz u nimanidir qo'yishi kerak yoki kerak emasligini muhokama qilmayapmiz. Shuni tushunish kerakki, haqorat qilish har doim uni sodir etgan shaxsning tanlovi. Javobgarlik jabrlanuvchiga emas, tajovuzkorga tegishli."

2. Fokusni jabrlanuvchining xatti-harakatlaridan qoidabuzarning xatti-harakatlariga o'tkazing:

"Inson tashqi ko'rinishadan, hayot tarzidan qat'iy nazar - bu boshqalarga tajovuz qilish yoki xo'rlanish huquqini bermaydi."

3. Har kimning jamoatchilik oldida kamsitilishdan qo'rqmasdan quyidagi huquqlari borligini tushuntiring:

ijtimoiy hayotni onlayn tarzda olib borish,
shaxsiy lahzalarni ulashish,
hissiyot va quvonchni ifodalash.

O'quvchilarga quyidagilarni o'rgatish muhim:

- Raqamli etika va xushmuomalalik - zamonaviy muloqotning asosi. Har bir foydalanuvchi internetdagi so'zlari va harakatlari uchun javobgar hisoblanadi.
- Haqorat - bu huquqbuzarlik, hatto u hazil yoki "qizishib" sodir etilgan bo'lsa ham.
- Adolat - bu jabrlanuvchi boshqalarning tajovuzkorligi uchun javobgar bo'lganda emas, balki aybdor javobgar bo'lganda.
- Odobli va yetuk insonlar boshqalarni kamsitmasdan o'z fikrlarini ifoda eta oladilar.

4. Bolalar va o'smirlarda onlayn tajovuzning psixologik oqibatlari

Raqamli tajovuz bola ruhiyatiga real muhitdagi zo'ravonlikdan kam bo'lmagan darajada halokatli ta'sir ko'rsatadi. Kiberbulling, shov-shuvli nutq, guruh chatlarida kamsitish va haqoratli ma'lumotlarni omma oldida tarqatish barqaror stress va xavfsizlik hissini shakllantiradi. O'qituvchi raqamli zo'ravonlik travmatizatsiyaning qaysi shakllarini o'z ichiga olishini tushunishi va professional javob berishga tayyor bo'lishi muhimdir.

Asosiy oqibatlari:

1. Xavotir buzilishlari va ruhiy-hissiy zo'riqish. Doimiy ravishda takroriy tajovuzni kutish bolada stressni keltirib chiqaradi. U bosh og'rig'i, uyqusizlik, diqqatni jamlash qobiliyatining pasayishi, yuqori asabiylikni namoyish etishdan shikoyat qilishi mumkin.

2. Atrofdagilarga ishonchni yo'qotish va yordam so'rashdan qo'rqish. Raqamli tajovuz ko'pincha tengdoshlar yoki sobiq do'stlardan kelib chiqqanligi sababli, bolalar o'z qadr-qimmatiga shubha qila boshlaydilar va kattalarga bo'lgan ishonchlarini yo'qotadilar, chunki ularga ishonmasliklaridan yoki ularni ayblashlaridan qo'rqadilar.

3. Ijtimoiy izolyatsiya va xulq-atvor strategiyalarining buzilishi. Jabrlanuvchi ko'pincha o'zini chetga oladi, muloqotdan qochadi, maktabga borishni to'xtatishi mumkin, maktab hayotida ishtirok etishdan bosh tortadi. Bu yolg'izlikni kuchaytiradi va odamovilikni shakllantiradi.

4. Destruktiv munosabatlarning shakllanishi va o'z-o'zini hurmat qilishning pasayishi. Bola o'zining hech narsaga arzimastligiga ishona boshlaydi, agressiyaning o'ziga munosib jazo sifatida qabul qiladi. Bu shaxsiy barqarorlik va o'ziga ishonchning rivojlanishiga putur yetkazadi.

5. O‘z joniga qasd qilish xavfi va autoagressiya. Xalqaro tadqiqotlarga ko‘ra, muntazam ravishda onlayn zo‘ravonlikka uchraydigan bolalar o‘z joniga qasd qilish fikrini 2-3 baravar ko‘proq boshdan kechiradi. Internetdagi tajovuzkorlikning oflayndagi zo‘ravonlik bilan uyg‘unligi alohida xavotir uyg‘otmoqda.

Joriy ma’lumotlar:

- Bolalarga nisbatan zo‘ravonlikka barham berish bo‘yicha Global hamkorlik tadqiqoti shuni ko‘rsatadiki, kiberbullingga duchor bo‘lgan har 3 o‘smirdan biri kattalarga xabar bermaydi.

- Raqamli ishtirok yuqori bo‘lgan mamlakatlarda, shu jumladan O‘zbekistonda, qizlar ko‘pincha shahvoniy kontentdan foydalangan holda zo‘ravonlik obyektiga aylanishadi.

Pedagoglar uchun tavsiyalar:

- Xulq-atvor o‘zgarishining har qanday signallarini qayd eting: o‘zini chetga olish, o‘zlashtirishning keskin pasayishi, ijtimoiy munosabatlardan qochish.

- Qadrsizlantiruvchi iboralardan saqlaning ("e’tibor bermang," "bu shunchaki internet").

- Psixologik noqulaylikning dastlabki belgilari paydo bo‘lishi bilan ota-onalar va psixolog bilan aloqada bo‘ling.

- O‘quvchilarni yordam so‘rashning xavfsiz imkoniyatlari haqida muntazam ravishda xabardor qiling (jumladan, anonim tarzda).

4. O‘qituvchining nima qilishi mumkin? Muammoni aniqlash, o‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlash va ota-onalar bilan o‘zaro hamkorlik

Pedagogning onlayn tajovuzkorlik ko‘rinishlariga samarali munosabati aniq algoritm va kasbiy sezgirlikni talab qiladi. Maqsad nafaqat ta’qibni to‘xtatish, balki bolani qo‘llab-quvvatlash, ishonchni tiklash va muammoni konstruktiv hal qilishda kattalarni jalb qilishdir. Quyida sizning amaliyotingizda qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan bosqichma-bosqich yondashuv keltirilgan.

1-qadam: Kuzatish va dastlabki aniqlash

- Xulq-atvordagi o‘zgarishlarga e’tibor bering: odamovilik, maktabga borishdan bosh tortish, o‘zini yomon his qilishidan tez-tez shikoyat qilish, faollikning pasayishi.

- Agar ruxsatingiz bo‘lsa yoki aniq xabarlar kelgan bo‘lsa, guruh chatlari, o‘quv platformalari va ijtimoiy tarmoqlarni kuzatib boring.

- Agar shubha tug‘ilsa, bola bilan bosimsiz va maxfiy muhitda alohida suhbat o‘tkazing.

2-qadam: Jabrlangan o‘quvchini qo‘llab-quvvatlash

- Uning aybdor emasligini bildiring. "Sen menga aytib to'g'ri qilding," "Sen yolg'iz emassan - men yoningdaman va biz buni birgalikda hal qilamiz" kabi iboralardan foydalaning.

- Hissiy xavfsizlikni ta'minlang: onlayn faoliyatdan dam olishga imkon bering, sinfda xotirjam muhitni ta'minlang.

- Zarur bo'lsa, bolani psixolog yoki ijtimoiy pedagogga yo'naltiring.

3-qadam: Hodisani hujjatlashtirish

- Tajovuzkorlik faktini qayd eting: skrinshotlar oling, xabarlar va havolalarni saqlang. Bu keyinchalik ota-onalar, ma'muriyat yoki huquqni muhofaza qilish organlari bilan hamkorlik qilish uchun muhimdir.

- Axloqiy me'yorlar va qonunchilikka rioya qilgan holda ma'lumotlarni maxfiy saqlang.

4-qadam: Ota-onalar bilan o'zaro hamkorlik

- Jabrlangan o'quvchining ota-onasi bilan bog'laning. Xavotirga emas, balki g'amxo'rlikka urg'u bergan holda vaziyat haqida xabar bering.

- Agar haqorat qilgan shaxs ma'lum bo'lsa, uning ota-onasi bilan alohida uchrashuv tashkil qiling. Yodda tuting: asosiy maqsad jazolash emas, balki xavfsiz muhitni tiklashdir.

- Zarur hollarda maktab ma'muriyatini jalb qiling.

5-qadam: Sinf bilan ishlash va profilaktika

- Sinfda aniq ismlarni ko'rsatmasdan tushuntirish suhbatini o'tkazing. Hurmatli muloqot qoidalari, kiberbulling oqibatlarini muhokama qiling.

- Bolalar xavotirli vaziyatlar haqida anonim tarzda xabar berishlari mumkin bo'lgan "ishonchli burchak" yoki raqamli shakl yarating.

Ushbu darsda keltirilgan metodikalar, ssenariylar, harakat algoritmlari va misollar siz uchun kundalik ishingizda foydali vosita bo'ladi deb umid qilamiz. O'quvchilar bilan murakkab mavzular haqida xotirjam va hurmat bilan gapirishni davom eting, ularning his-tuyg'ularini qadrsizlantirmang.